International Conference "Economic Security in the Global Environment" — Online
esgeconference 2022 — Kyiv — Ukraine
29–30 June 2022

Перспективи створення та реалізації концепції національної безпеки України

Анатолій Колодій[1], Олексій Колодій[2], Сергій Халюк[3]

Анотація

Вступ. *У статті аналізуються головні понятійно-категоріальні розуміння предмету дослідження. Зазначається існуюче визначення категорій «концепція», «концепція правова», «нація». Наголошується, що насправді мова повинна йти про безпеку не нації, а безпеку Українського народу. Досліджуються чинні нормативно-правові акти у цій сфері, існуючі у них та в енциклопедичних і доктринальних джерелах визначення національної безпеки України. Узагальнюючи та адаптуючи зазначене пропонується власне абстрактне розуміння та ознаки концепції національної безпеки, її відмінність від стратегії та поняття і структура Концепції національної безпеки України.*

Мета. *Обґрунтувати авторське розуміння порядку створення та реалізації Концепції національної безпеки України.*

Метод. *Реалізуються: 1) методологічні підходи: антропологічний, феноменологічний, системний, (системно-структурний та системно-функціональний), діяльнісний; 2) методологічні принцип: науковості, історизму, усебічності, об'єктивності, конкретності; 3) загальнонаукові, спеціальні та власно-правові методи:діалектичний, герменевтичний, функціональний, синергетичний, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, моделювання, прогнозування,формально-юридичний.*

Результати. *Аргументується, що Концепцію національної безпеки України доцільно розробляти відповідно до наступних підсистем (елементів) системи забезпечення національної безпеки: 1. Позиції України у світі та Європі. 2. Національні цілі та інтереси. 3. Союзники та партнери. 4. Реальні та потенційні загрози та небезпеки. 5. Матеріальна база. 6. Нормативна база. 7. Духовна база. 8. Інституційна основа. 9. Людський (кадровий) склад. 10. Управління системою національної безпеки. 11. Діяльність у сфері забезпечення національної безпеки. 12. Бажані результати у сфері забезпечення національної безпеки.*

---

[1] Доктор юридичних наук, професор, директор навчально-наукового інституту Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

[2] Доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ

[3] Кандидат юридичних наук, доцент,докторант Національної академіївнутрішніх справ

Ключові слова: *національна безпека, національна безпека України, система забезпечення національної безпеки України, Концепція національної безпеки України, структура Концепції національної безпеки України.*

1. ВСТУП

Насамперед є сенс звернути увагу на головні понятійно-категоріальні розуміння предмету цього дослідження. Отже, «КОНЦЕ́ПЦІЯ (від лат. conceptio — осягати, сприймати) — система поглядів, понять про ті чи інші явища або процеси, спосіб їхнього розуміння, тлумачення; основна ідея будь-якої теорії, головний задум; ідея чи план нового, оригінального розуміння; конструктивний принцип художньої, технічної та інших видів діяльності» [1]. У шеститомній «Юридичній енциклопедії» зазначається, що «Концепції правова — (лат. conceptio — сукупність, система) провідна ідея, точка зору на те або інше правове явище. Важливий засіб розвитку як юридичної науки, так і науково обґрунтованого державно-правового будівництва. Концепції правові розробляються окремими правознавцями або колективами юристів — вчених і практиків. Схвалені у встановленому порядку, кладуться в основу відповідних організаційних заходів, законодавчих актів, рішень тощо» [2, с. 339]. Враховуючи викладене можна стверджувати, що концепція — фундаментальний документ, який має містити керівні принципи, цільові настанови та методи, окреслювати механізм функціонування. Упродовж зазначеного, це певний спосіб розуміння, трактування будь-яких явищ, основний погляд, керівна ідея для їх висвітлення; керівний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності.

Оскільки йдеться про національну безпеку, то не зайвим буде звернутися до системоутворюючого розуміння категорії «нація». Але, насамперед, треба звернути увагу на те, що загальноприйнятого розуміння нації, у сучасній гуманітарній науці не існує. А тому доречною видається думка виказана у «Малій енциклопедії етнодержавознавства» згідно якої визначення нації, що існують сьогодні, умовно можна поділити на чотири великі групи: психологічні, культурологічні, етнологічні та історико-економічні. Представники психологічної теорії розглядають сутність нації через спільність національної психології та національного харак-

теру. Прибічники культурологічної зводять до спільності мови та культури. Етнологічна переносить акцент на спільність походження та самосвідомості. Історико-економічна головними ознаками нації вважає те, що вона склалася історично і характеризується спільністю території, мови, економічного життя, традицій, психічного складу, культури [3, с. 121–123].

Напевно, мають рацію ті, хто сумнівається у правильності самого найменування «національна безпека». Адже при буквальному його тлумаченні на перший план виходить етнічний момент, що значно звужує розуміння цієї категорії та завдання цього дослідження. Насправді мова повинна йти про безпеку не нації чи якоїсь іншої етнічної групи, а такої соціальної структури, якою є увесь Український народ, тобто безпеку Українського народу. Щоправда, у міжнародній практиці термін «національний» у ряді випадків використовується для того, щоб рівень окремої країни відрізнити від рівня міжнародного співтовариства у цілому. Саме враховуючи це ми і будемо формулювати та аналізувати предмет нашої наукової розвідки.

2. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблеми національної безпеки, національної безпеки України, створення та реалізації Концепції національної безпеки України досліджували у своїх працях П. Артюх, О. Бандурка, О. Белов, В. Глушков, В. Горбулін, Я. Кондратьєв, О. Копан, І. Кресіна, М. Левицька, В. Ліпкан, М. Мельник, Н. Нижник, В. Почепцов, Ю. Римаренко, О. Шумілов та багато інших дослідників. Саме завдяки науковим дослідженням зазначених і не зазначених авторів в Україні сформувалася наука «Національбезпекознавство» під якою розуміють: 1) суспільну міждисциплінарну науку; 2) систему науково обґрунтованих теорій, ідей, доктрин; 3) концепцію розвитку національної безпеки; 4) систему знань про сутність національної безпеки і т.д. У межах науки «Національбезпекознавства» національна безпека розглядається у зв'язку із: 1) демографічною ситуацією в Україні; 2) національною безпекою в інших країнах; 3) загальною її характеристикою; 4) заходами щодо зміцнення військової безпеки; 5) зовнішньополітичними аспектами; 6) концептуальними основами; 7) напрямками стабілізації соціальної

ситуації; 7) нормативно-правовим забезпеченням; 8) об'єктами; 9) підвищенням рівня екологічної безпеки; 10) пріоритетами воєнно-технічної політики; 11) системою забезпечення; 12) системою забезпечення економічної безпеки; 13) умовами та факторами внутрішньої загрози; 14) тероризмом; 15) теорією самоорганізації; 16 соціально-психологічними чинниками і т.д. Здійснений нами аналіз переконливо свідчить що зазначені соціальні явища найбільш часто стають об'єктами дослідження у межах вивчення національної безпеки України.

3. ОСНОВНА ЧАСТИНА

Доцільно пригадати, що «Концепція (основи державної політики) національної безпеки України» була схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року № 3/97-ВР та втратила чинність на підставі Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV. У сьогодення, у цій сфері, суспільні відносини в Україні регулюють та охороняють «Стратегія національної безпеки України» схвалена Рішенням Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» від 14 вересня 2020 року, введена в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII та багато інших нормативно-правових актів.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII визначає, що «… національна безпека України — захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз»[4]. Приблизно аналогічні визначення пропонуються і в енциклопедичних та доктринальних джерелах. Зокрема «Міжнародна поліцейська енциклопедія» передбачає, що «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА — захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від загроз. Офіційний підхід трактує національну безпеку як стан (ступінь) захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що виступає необхідною умовою збереження і примноження духовних і матеріальних цінностей (Концепція

(Основи державної політики) національної безпеки України, розд.1)». До речі, зазначена енциклопедія вміщує, окрім зазначеної, цілий ряд інших статей присвячених національній безпеці, а саме: «Національна безпека (демографічна ситуація в Україні)», «Національна безпека Росії та США (єдиний підхід до розуміння суті та термінів)», «Націо-нальна безпека України (загальна характеристика)»«Національна безпека України (заходи щодо зміцнення військової безпеки)» і т. д. [5, с. 415–450].

Узагальнюючи та адаптуючи зазначені визначення, до обраної нами теми, є підстави стверджувати, що під концепцією національною безпеки необхідно розуміти: 1) сукупність ідей і уявлень про природу та шляхи зміни (збереження або забезпечення) національної безпеки; 2) комплекс основних теоретичних положень, спрямованих на розкриття сутності національної безпеки в конкретних історичних умовах через науково обґрунтоване визначення її цілей, завдань, принципів, методів, форм, структури і елементів, що її забезпечують; 3) систему поглядів на вирішення проблеми, сукупність понять і зв'язків між ними, яка визначає основні напрями розвитку і характеристики будь-якого явища; 4) нормативно-правовий або праворекомендаційний (модельний, зразковий), узагальнюючий акт.

Концепція національної безпеки на відміну від стратегії національної безпеки носить принциповий, більш загальний, основоположний характер. Більшість розвинених держав мають власну концепцію національної безпеки і, на її підставі, сформували власний науковий підхід до організації управління у сфері національної безпеки та її забезпечення. У ній, насамперед, мають бути відображені наукові рекомендації і конкретні умови функціонування різноманітних суб'єктів забезпечення національної безпеки, що дозволяє у систематизованому вигляді враховувати чинники, які є критичними, вирішальними і найбільш важливими.

Концепція національної безпеки України має становити собою документ, в якому із застосуванням діалектичного, системного, синергетичного та інших підходів і методів регулюється та охороняється складний феномен — національна безпека України. Для розвитку галузі права у сфері національної безпеки Концепція національної безпеки України забезпечить можливість на законодавчому рівні реалізувати, розвивати, доповнювати і конкретизувати основні напрями державної політики національної

безпеки. Саме Концепція національної безпеки України має виконувати інструментальну функцію — на її основі стає можливим формувати ієрархічну систему нормативно-правових актів, що регулюють та охороняють суспільні відносини в сфері національної безпеки. Стратегії, закони, укази, постанови і розпорядження тощо, мають будуватись виключно на підставі Конституції України і Концепції національної безпеки України, їх завданням є конкретизації положень Концепції, надання їм визначеності відповідно до визначених сфер життєдіяльності. Вона має гарантувати необхідну вивіреність політичних оцінок обстановки, вагомість пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики, провідних напрямів оборонного і державного будівництва, цілей і завдань розвитку діяльності усієї системи державного управління. До прикладу, можна згадати за «Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», яка затверджена указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. Зокрема, зазначається, що метою згаданої Стратегії є визначення основних напрямів та пріоритетів подальшого удосконалення законодавства України про судоустрій, статус суддів та судочинство у взаємозв'язку та взаємодії із іншими інститутами правосуддя для практичного утвердження принципу верховенства права, ефективного і справедливого судочинства, зміцнення функціональних основ організації судової влади відповідно до стандартів захисту прав людини та цінностей, визначених Конституцією України та міжнародно-правовими зобов'язаннями України. Водночас до завдань Стратегії, серед інших, віднесено визначення напрямів удосконалення положень Конституції і законів України, першочергових заходів з модернізації судоустрою, статусу суддів, судочинства та інститутів правосуддя й забезпечення координованості та збалансованості процесу удосконалення з урахуванням подальшої гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу [9]. Тож цілком очевидно, що найбільшого синергетичного ефекту в реалізації Стратегії можна досягти з урахуванням положень Концепції національної безпеки України, яка утворює першооснову тим чи іншим програмним актам в окремих сферах суспільного життя і носить спрямовуючий характер. А тому, важливо зауважити, що зміст Концепції національної безпеки України має відповідати сучасним світовим та націо-

нальним реаліям (політиці, економіці, духовності, ідеології), відображати загрози та небезпеки національним інтересам особи, суспільства і держави, а також окреслювати методи та механізми їх забезпечення. Враховуючи викладене під Концепцією національної безпеки України слід розуміти нормативно-правовий або праворекомендаційний (модельний, зразковий) акт у якому у найбільш загальному, системному та концентрованому вигляді офіційно викладені норми, принципи та положення про сучасне розуміння потреб, цінності, інтереси особи, суспільства і держави, потенційні та реальні загрози та небезпеки, що можуть або уже спричиняють їм шкоду, а також напрямки, завдання, мету, цілі, функції, засоби, способи, методи, об'єкти, суб'єкти, механізми, що покликані їх долати, в різних умовах їх існування і розвитку.

4. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі написання статті були реалізованими: 1) методологічні підходи: антропологічний — під час опрацювання сутності Концепції; феноменологічний — у процесі елементного структурування Концепції; системний, (системно-структурний та системно-функціональний) — для розгляду Концепції, як явища, що складається з частин (підсистем, елементів); діяльнісний — для опрацювання функціональної спрямованості Концепції; 2) методологічні принцип: науковості — для осмислення поняття та ознак національної безпеки України та її Концепції; історизму — у процесі пізнання стану наукових досліджень присвячених національній безпеці України; усебічності — як основа пізнання сутності національної безпеки України; об'єктивності — у процесі пізнання ознак національної безпеки України; конкретності — для формулювання висновків, що викладені у статі; 3) загальнонаукові, спеціальні та власно-правові методи:діалектичний — для всебічного вивчення Концепції національної безпеки України; герменевтичний — для опрацювання стану наукового дослідження та регламентації національної безпеки України; функціональний — у процесі пізнання функціональної спрямованості Концепції національної безпеки України; синергетичний — для відтворення внутрішніх закономірностей національної безпеки

України; аналізу та синтезу — у процесі знаходження найбільш вживаних ознак та формування цілісного й загального визначення Концепції національної безпеки України; індукції та дедукції — для формулювання висновків, що містяться у статті; абстрагування — при пізнанні уявної структури Концепції національної безпеки України; моделювання — для конструювання структури Концепції національної безпеки України; прогнозування — у процесі передбачення можливих шляхів реалізації Концепції національної безпеки України;формально-юридичний — для опрацювання текстів нормативно-правових актів.

5. ВИСНОВКИ

Для розробки Концепції національної безпеки України важливо застосувати системний підхід враховуючи, що національна безпека є інтегрованою, внутрішньо єдиною соціальною системою з дуже складною взаємодією всіх елементів. До закономірностей згаданого системного підходу, які забезпечують повноцінне з'ясування властивостей національної безпеки, належать такі загальні для всіх соціальних систем підсистеми (елементи):

1. Позиції України у світі та Європі, мають бути відтворені через характеристику сучасних світових та регіональних тенденцій життєдіяльності міжнародних та регіональних органів та організацій, різноманітних суспільств, країн, держав, що дозволить виокремити ті з них, які впливають на розвиток України. Аналіз позиції України у світі та Європі допоможе усвідомити місце України на сучасному етапі розвитку, крізь розкриття її стану та перспектив щодо власного розвитку.

2. Національні цілі та інтереси, які спрямовані на забезпечення національної безпеки і зумовлюють необхідність її існування як самостійної соціальної системи (підсистеми суспільства). Можуть бути загальними або частковими, постійними чи тимчасовими, пріоритетними або другорядними, основоположними або ситуаційними.

3. Союзники та партнери. Беззаперечно, що такими мають бути визнані Європейський Союз, НАТО, США, Велика Британія, Польща, Канада, Туреччина, Латвія, Литва, Естонія, Японія та багато інших міжнародних організацій та держав.

4. Реальні та потенційні загрози та небезпеки. У Концепції національної безпеки України мають бути зазначені конкретні та перспективні, внутрішні та зовнішні, загрози та небезпеки національній безпеці, що дозволить їх оперативно попереджувати та ліквідовувати. Надзвичайно важливо передбачити механізм ідентифікації, діагностування та моніторингу загроз національній безпеці, враховуючи, що з часом вони можуть зазнавати суттєвих змін. Завжди слід пам'ятати, що національна безпека завжди відносна і має динамічний характер. У кожний конкретний відрізок часу стан захищеності може мати різний рівень, що визначається гостротою внутрішніх та зовнішніх загроз і характером реагування на них управлінського апарату системи забезпечення національної безпеки.

5. Матеріальна база. Включає у себе фінансові засоби, асигновані на функціонування системи національної безпеки, а також усе матеріально-технічне забезпечення. Зазначена база включає в себе:

а) кошти на утримання державних та інших інститутів, діяльність яких пов'язана із забезпеченням національної безпеки. Зокрема: кошти на утримання штатного апарату вказаних інститутів; кошти на оплату праці осіб, залучених до вирішення окремих питань у сфері забезпечення національної безпеки (розробники, наукові консультанти, експерти та ін.); кошти на утримання матеріально-технічної бази державних і недержавних структур, що займаються забезпеченням національної безпеки;

б) кошти на різноманітну діяльність різних інститутів, які функціонують у сфері забезпечення національної безпеки;

в) кошти на здійснення окремих програм, що потребують спеціального фінансування.

6. Нормативна база, має складатися із правових та інших соціальних норм, які регулюють та охороняють систему національної безпеки. При цьому виходячи із положень пункту 17 частини 1 ст. 92 Конституції України, згідно з якими основи національної безпеки визначаються виключно законами України, є сенс затвердити нову редакцію Концепції національної безпеки України таким нормативно-правовим актом, яким є закон [6].

7. Духовна база, сутність якої дістає вияв у тих принципах, ідейних пріоритетах і моральних цінностях, на яких у правовій державі ґрунтується діяльність у сфері забезпечення національної

безпеки. Відправними положеннями, що характеризують цю базу є принципи демократії, реального гуманізму, соціальної справедливості, верховенства права, розподілу влад, гласності, народовладдя, законності і т. д.

8. Інституційна основа (організаційна структура) системи національної безпеки, об'єднує усі структури (органи, установи, підприємства), які в тій або іншій мірі беруть участь в реалізації завдань забезпечення безпеки. Вони можуть бути державними та недержавними, належати до усіх гілок або систем влади (законодавчої, виконавчої, судової, контрольно-наглядової, правоохоронної, муніципальної). У той же час в Україні діють органи та організації, для яких забезпечення національної безпеки є основним соціальним завданням. Це Рада національної безпеки та оборони України, Служба безпеки України, Збройні Сили України.

9. Людський (кадровий) склад. Основні вимоги до кадрового складу системи національної безпеки — високий професіоналізм, політична і правова культура — вже самі по собі передбачають дисциплінованість, ініціативність, уміння приймати правильні рішення у позаштатних ситуаціях.

У кожній із структур системи національної безпеки існують специфічний кадровий режим, порядок прийняття на службу тощо. Однак загальне завдання повинно полягати у тому, щоб стимулювати запровадження конкурсного порядку прийняття на службу, за якого вирішальну роль відігравали б загальний рівень інтелекту та високі ділові якості. Доцільно також періодично проводити атестації.

10. Управління системою національної безпеки. Чільне місце у Концепції національної безпеки України має бути відведено проблемам управління системою національної безпеки, адже існує нагальна потреба у створенні ефективної системи національної безпеки.

11. Діяльність у сфері забезпечення національної безпеки. Діяльність усіх органів, що забезпечують національну безпеку має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав та свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдос-

коналенні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

12. Бажані результати у сфері забезпечення національної безпеки, ними може бути визнано забезпечення послідовного наближення України до такого гарантованого рівня безпеки, при якому можна забезпечити значне зниження впливу дестабілізуючих факторів, багатовекторний якісний розвиток системи національної безпеки та усіх її елементів. А також запровадження механізмів стримування в інтересах запобігання агресії будь-якого масштабу, у тому числі із застосуванням ядерної зброї проти України та її союзників.

Беззаперечно, що Концепція національної безпеки України має вміщувати преамбулу у якій слід викласти інформацію про її предмет, достовірність, актуальність і своєчасність врегулювання та охорони національної безпеки. У Концепції мають бути визначені такі основоположні поняття, як: національна безпека, Український народ та нація, об'єкти національної безпеки, суб'єкти національної безпеки, загрози національній безпеці, система національної безпеки, система забезпечення національної безпеки, національна мета, національна ідея, національні інтереси тощо.

Уявляється, що саме відповідно до цих підсистем (елементів) системи забезпечення національної безпеки доцільно розробляти Концепцію національної безпеки України, оскільки вона набуде ознак системності, логічності та послідовності.

ЛІТЕРАТУРА

Концепція. Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search articles.php?id=3256 (Дата звернення 07.05.2022).

Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 2001. — Т. 3: К-М. — 2001. — 792 с.

Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра: Генеза, 1996. — 942 с.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради. — 2018. — № 31. — Ст. 241.

Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. — К. Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 1232 с.

Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Ліпкан В.А. Національна безпека України: Навчальний посібник. — Київ: КНТ, 2009. — 576 с.

Ліпкан В. А. Поняття системи забезпечення національної безпеки України / В. А. Ліпкан // Право і Безпека. — 2003. — Т. 2, № 4. — С. 57–60.

Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 — 2023 роки №231/2021 : затв. указом Президента України від 11 черв. 2021 р. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137 (Дата звернення 07.05.2022).